

МЕТАФИЗИКА КОСМИЧКИХ ТЕЛА У ПОСЛЕРАТНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ¹

У раду се анализирају мотиви Сунца и Месеца код српских послератних писаца Владана Деснице, Васка Попе и Ивана В. Лалића. Сунце се тумачи у контексту европских и старијих митова као соларни култ који је имао различите облике интерполације у прози и поезији наведених песника. Месец се тумачи као културолошки симбол који је мање заступљен у овим делима. У оквиру компаративне анализе сагледавају се различити поетички поступци и разноликост извора из којих се преузимају Сунац и Месец кроз одабрана дела наведених писаца.

Кључне речи: метафизика, космичка тела, Сунце, Месец, подне, поноћ.

Сунце и Месец као космичка тела међусобно зависна одувек су у историји религија и књижевности заузимали посебно и повлашћено место. Мит о Сунцу од Астека и Маја до модерних књижевних дела ослоњених на соларни култ неодољиво инспиришу човеков ум без обзира на сва научна и технолошка сазнања. Уз дубоку повезаност месечеве осветљености Сунцем и ритам мора тј. његове осеке и плиме у зависности од путање Месеца представљају елементарне физичке, а истовремено и метафизичке појмове савремене књижевности. Џејмс Џорџ Фрејзер као један од најутицајнијих проучавалаца светске митологије у већ класичној *Златној грани* истиче потребу различитих митолошких система да „контролишу“ Сунце. У исто време контрола Сунца подразумева и приношење жртава Сунцу као и покушаје да се убрзава дејство Месеца: „Стари Грци су веровали да се Сунце вози у колима преко неба; стога су житељи Родоса, који су обожавали Сунце као своје божанство, посвећивали њему сваке године кола и четири коња и

* svetlana.seatovic@gmail.com

¹ Рад је настао у оквиру научног пројекта *Смена поетичких парадигми у српској књижевности 20. века: национални и европски контекст бр. 178016* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије у Институту за књижевност и уметност, Београд.

бацили их у море за његову употребу. Без сумње су мислили да после једногодишњег рада његови стари коњи и кола више нису за употребу[...]Као што неки мисле да могу запалити Сунце или му убрзати ход при његовом путу, тако други мисле да му могу ход успорити или зауставити. [...] Припадници Маја ступали су у рат да би стекли заробљенике ради жртвовања Сунцу. [...] Као што неки замишљају да могу да убрзају Сунчев ход тако други уображавају да могу да гурају спори Месец.“ (Фрејзер 2003:87-89). Фрејзер као једно од најпознатијих неолитских светилишта наводи Стоунхенџ у долини Солзбери у Енглеској где су према легенди, келтски свештеници Друиди приносили људске жртве Сунцу. Занимљиво је да чак и данас многе културне групе у долини Солзбери на локалитету Стоунхенџ инспирише Друидска прослава летње равнодневице као облика магијског „резервоара“ посвећеног Сунцу. Инке су се молиле током септембра у храму Сунца, како објашњава Фрејзер верујући да ће тако отерати зло и болест који долазе са јесењим кишима. У историји српске културе познате су народне песме посвећене прослави летње равнодневице (краљичке песме) које су биле повезане и са облицима плодности, вегетативним циклусима и првим жетвама. Дакле, снага Сунца и опречност благог и спорог Месеца је једна од најстаријих тема у историји свих цивилизација. Развојем друштва та тема је превазилазила оквире магијских и религијских веровања и прерастала у метафизичку појаву и у књижевности. Тиме је књижевност обогатила свој песнички репертоар симбола космичног порекла. Сунце ће кроз модерну књижевност, а пре свега кроз поезију увек бити светло и топло, а само када најављује негативистичке појаве биће и „црно сунце“, док је Месец најчешће млак, светао и благ. Мирча Елијаде у *Расправи о историји религија* два одвојена поглавља посвећује Сунцу, соларним култовима и Месецу и лунарној мистици. Уз већ постојеће елементе Земље, воде и ваздуха видимо да и кроз историју религија и цивилизација Сунце и Месец заузимају централне позиције и сежу у срж. Елијаде тврди да је Сунце на Средоземљу мислећи овде првенствено на Грчку и Италију имало двојаку улогу. У античкој Грчкој: „Хелиос је титан, епифанија стваралачке енергије [...] Хелиос је повезан и с истинским светом таме: са чаробњаштвом и подземљем. Он је отац чаробнице Кирке и деда Медеје, које су обе чувене јер справљају магијске напитке; Медеја је управо од Хелиоса

добила кола у која су упрегнуте крилате змије[...]Но коњи и змије превасходно припадају хтонично-погребној симболици. И најзад, улаз у Хад се зове „двери сунца“ [...] Кад је реч о супротности светло-тама, соларно-хтонично, она би могла бити схваћена као два наизменична стадијума једне исте стварности. Соларне хијерофаније, дакле, откривају димензије које „сунце“ као такво губи у рационалистичкој и световној перспективи. Али те димензије могу се сачувати у митском и метафизичком систему архаичне структуре.“ (ЕЛИЈАДЕ 2011:182-183). Дакле, према Елијадином увиду у наслеђа средоземних митова на које се општом културом у појединим делима ослања Иван В. Лалић и Владан Десница видимо да је деловање Сунца двојако, светлосно и хтонско. Месец је, према Елијади, основни конституент лунарне симболике која је уско повезана са деловањем воде и вегетације. Дејство Месеца у складу са водом ствара епифанијске доживљаје апсолутног испуњења и култа плодности. Истовремено, Месец има и три дана када је мртво што доприноси целовитој слици о овом телу зависном од Сунца и двојности. Како Елијаде тврди: „Сунце је увек једнако самом себи, не мења се нити „постаје“. Месец, пак, небеско је тело које расте, смањује се и нестаје; њиме влада универзални закон постојања, дакле закон рађања и смрти. Управо као и човек, месец има сопствену драматичну ‘повест’, јер се његова трошност, исто као она човекова, окончава смрћу. Током три ноћи, звездано небо је без месеца. Но иза те „смрти“ следи поновно рођење: ‘млади месец’. Нестанак месеца у тами, његова ‘смрт’, никада нису коначни. Према једној вавилонској химни упућеној Сину, месец је ‘плод који расте сам из себе“. Месец се поново рађа из сопствене твари, јер му је то предодређено.“ (ЕЛИЈАДЕ 2011:195). Месец, дакле, као облик вечног повратка на основне облике периодичних животних ритмова управља и законима цикличног постојања воде, кише, вегетације. Суштинску повезаност Сунца и Месеца и на основу најстаријих европоцентричних извора митова и религија представља космичко јединство ових тела са позитивним, али често и двојним значењима; светлосним и хтонским.

Метафизика Сунца и Месеца у делима Васка Попе, Ивана В. Лалића и Владана Деснице је унутрашња компарација писаца савременика који су се различитим путевима усмерили ка вишеструким значењима ових небеских тела у модерној српској књижев-

ности. С обзиром на богат опус сва три писца овај рад се ослања на одабране примере који указују на сложеност и различитост интерполације Сунца и делова дана везаних за његово дејство (подне) и месечевих симболичких појава.

У модерној српској књижевности друге половине 20. века поједини песници (Васко Попа, Иван В. Лалић) уводе мотиве Сунца и Месеца из различитих културолошких сфера. Васко Попа соларне мотиве уводи у поезију из паганских, словенских и средњовековних хришћанских веровања. Иван В. Лалић корпус тема црпе из соларних мотива античке филозофије и књижевности ослањајући се тиме на медитерански културолошки круг. Владан Десница у роману *Прољеће Ивана Галеба* и песмама² објављеним пре Другог светског рата када је и настајао највећи део овог романа користи одређене периоде дана као посебне симболе са посебним усмерењем на вишеструку снагу сунчеве светлости. Сунце и Месец су у Десничином роману и примерима неколико песама из тридесетих година 20. века смешетни у пејзаж медитеранског амбијента позитивно конотирани у метафизичком доживљају сунчеве светлости. Тиме Десница изграђује свој модел у коме снага космичких тела одређује симболичка значења света и смисла постојања.

Већ и биографија Ивана В. Лалића указује на летње подне; епифанијски доживљаји, самоћа у зениту вегетативног тока и смрт у таквим тренуцима су асоцијације на живот песника који је постао и део самог песничког дела.

Лалићева поезија од најраније фазе, па све до последњих збирки *Страсна мера* (1984), *Писмо* (1992) и *Четири канона* (1997) посредно призива феноменологију поднева³, метафизику Сунца,

² Прва поглавља романа *Прољеће Ивана Галеба* Владана Деснице настала су у Сплиту тридесетих година, а потом је писао роман још 25 година. У исто време када је писао прва поглавља романа уређивао је и часопис *Магазин Сјеверне Далмације* у коме су објављене песме са мотивима Сунца, лета и поднева. Часопис је изашао само у два броја 1934. и 1935. године. О историји настанка романа видети: Јевто М. Миловић „Разговор с Владаном Десницом о умјетничком стварању“ у: Десница 1975: Владан Десница, *Есеји, критике, погледи*, Просвјета, Загреб.

³ Видети изузетна тумачења мотива лета и поднева у радовима: Александра Јовановић „Песник зрелог лета“, *Иван В. Лалић, зборник*, Повеља, Краљево, 1996, 97-112; Милосав Тешић, „Рујне метастазе Ивана В. Лалића“, *Иван В. Лалић, зборник*, Повеља, Краљево, 1996, 113-124. До сада смо опширно писали о интертекстуалним везама које су често основа песама о подневу и мору у књигама:

тренутке сазнања и спознања који су најдубље повезани са мотивима смрти. Самоћа и муклост поднева у коме се сливају најинтензивнији тренуци човековог бића у Лалићевој поезији добијају онтолошка значења која нас упућују у најскривенија стања духа. Та духовна стања остварују се само у посебним тренуцима нашег сазнања. Подне је у једном тренутку модерне српске књижевности сржна тачка у којој се сабирају живот и смрт, судбински тренуци који нас чине изузетним и самоспознајним бићима. Посебан доживљај поднева као изабраног тренутка налазимо у Дучићевој поезији и песми „Подне“, Матићевом⁴ „Мору“, Христићевом „Mezzogiornu“, али и поезији Владана Деснице и роману *Прољећа Ивана Галеба*.

Лалићева песма „Стеријино подне“ из збирке *Страсна мера* (1984) спада у круг ретких песама које су већ у средњој фази Лалићевог опуса тематизовале мотив смрти у летњем подневу. Смрт⁵ у подне је антички мотив, али се провлачи систематски и кроз послератну српску књижевност и шири круг књижевних дела лирског и епског карактера. Тако ће исти мотив бити део и наредних песама „Плава гробница“, Никада самљи“, „Равнодневица“, „Октаве о лету“ у Лалићевој збирци *Писмо*. Ипак, основу мотива поднева, смрти и краја века треба тражити управо у збирци *Страсна мера* која указује на крај века већ првом песмом „Последња четврт“ и сугерише нам надлазеће друштвене и политичке промене у свету: „А опевани синови Алпа, што неустрашиво/Ходе преко понора крхким мостовима/Имају воду у коленима...“ (ЛАЛИЋ 1997:11). Крај века и наслућивање биолошког краја појединца је један од облика изражавања „страсне мере“ у којој су се слиле силе

Светлана Шеатовић Димитријевић *Традиција и иновација. Интертекстуалност у поезији Ивана В. Лалића, Филип Вишњић, 2004; Део као целина & Целина као део Структура и семантика циклуса у поезији Васка Попе и Ивана В. Лалића, Институт за књижевност и уметност, 2012.*

⁴ Видети опширније тумачење у нашем раду: Светлана Шеатовић Димитријевић „Песници светлости и мора (Матић-Лалић-Христић)“ *Asca alta Медитерански пејзажи у модерној српској и италијанској књижевности*, зборник радова, ур. Светлана Шеатовић Димитријевић Марија Рита Лето, Персида Лазаревић Ди Ђакомо, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2013, 455-486.

⁵ Видети детаљно тумачење односа Лалићеве и Стеријине песме у раду: Јован Делић „Дијалозна природа поезије и поетике Ивана В. Лалића“, *Споменица Ивана В. Лалића*, САНУ, Београд, 2003, 1-13.

стварања и разарања на крају века. С друге стране, сасвим је могуће у овој песми видети и последњу четврт Месеца која иде ка врхунцу и смрти Месеца како нам је то показао Мирча Елијаде. Да ли је и Лалић овде мислио на тродневну смрт Месеца и поновно рађање ни из чега? У песми „Стеријино подне“ Лалић се ослања на тематске и мотивске елементе који су везани за антички период (Аргонаути, Пријам, Данаиди и симболичан број 50). Лалић у „Стеријино подневу“ сабира симболички број 50 који је половина идеалне целине сводећи све то на временску одређеност поднева као савршене поделе дана. Подне се у песми посвећеној Стерији смешта у летњи период када класа жито и настаје запис: „Као путник на овршку стојим магловитог брега“. У песми „Стеријино подне“ Лалић започиње низ песама посвећених теми поднева и соларне мистике која ће врхунац достићи у песмама „Никад самљи“ и „Равнодневица“. У песми „Плава гробница“ Лалић из позиције епифанијског поднева сагледава бесмисао страдања српског народа у Првом светском рату и пред њим се појављује „црно сунце“ над пучином које указује на историјско сазнање о бесмислу страдања, али и соларну мистику која открива своје хтонско наличје:

„И кажем: ипак мирно почивајте;
Није ово подне оно што нас спаја,
Него једна повест која дуго траје,
А вас усијава до црнога сјаја,

Па подневно ово сунце црно бива
Унутрашњем оку путника певача;
Док ми поглед клизи по плочи залива
Са још свежом браздом промаклог тегљача“

У Десничиној поезији се пред читаоцима отвара свет зрелог лета, медитеранског поднебља, игра светлости и сенки, присуство смрти у време највишег природног зенита. Ту тему Десница развија у песми „Зачарано подне“ у збирци *Слијенац на жалу* (1956). Песма „Зачарано подне“ преноси атмосферу мистике поднева у залеђу мора, доноси нам звукове из природе, замукле гласове цврчка и тишину „српањског дана“:

„Умуко је цврчак. Не њише се грана
Мајчински над главом. На поља је легла
Устрептала јара српањског дана”

Тако се већ у првој строфи ове песме потврђују епифанијски⁶ тренуци мистичног поднева које ћемо наћи у српској и хрватској књижевности пре и после 1945. године као пејзажне песме, али и као одразе метафизике таквих поднева у којима се спознају истине о бивству света. Метафизичко подне као сунчев врхунц је сасвим усклађен са античким митовима о двојству сунчеве светлости која је соларна и хтонска. Такве песме налазимо код Владимира Назора, али и Ивана В. Лалића и Јована Христића. С друге стране, пре 1918. године Јована Дучић ће у песми „Подне“ афирмисати медитеранску атмосферу жарког поднева, пејзажне тренутке тоpline, јасности света и сунца у зениту са детаљима флоре и фауне херцеговачког крша или обалског дела Дубровника:

„Кад острвом пуним чемпреса и бора,
Младо, крупно сунце пржи, пуно плама;
И трепти над шумом и над обалама
Слан и модар мирис пролетњега мора.
(...)
Немо стоје у њој сребрнасте, родне
Обале и врти; и светли и пали
Младо, крупно сунце; и не шуште вали,-
Галеб још светлуца. Мир. Свуда је подне.”

Мистика поднева у поезији српских писаца од почетка 20. века представља посебну тематску област која је инспирисала песнике рођене и у континенталним крајевима и уз море или у залеђу Јадранског мора. О наведеној Дучићевој песми Влатко Павлетић је приметио: „[...] јер се у њој не пјева о подневу као раздобљу дана, него о једној непоновљивој љепоти живљења и стању душе пјесникове – све то сугерирано, симболизирано озрачјем љетног поднева!“ (ПАВЛЕТИЋ 2008:213). Епифанијски доживљај поднева се тако може пратити од Дучићеве књиге *Песме сунцу* (1929) преко Десничиних песама објављених у *Магазину Сјеверне Далмације* 1934. и 1935. године у Сплиту указујући нам на један шири књижевноисторијски и поетички контекст. Подневни

⁶ Влатко Павлетић у изврсној књизи *Тренутак вјечности Увођење у поетику епифанија* тумачи епифанијске тренутке: „Епифанија нас најнепосредније суочава са животом као постојањем, које свој смисао не дугује ничему изван себе, никаквом апсолуту; јер епифанијски сагледан живот је постојање, а постојање је Апсолут“ Влатко Павлетић, *Тренутак вјечности Увођење у поетику епифанија* *Тренутак вјечности Увођење у поетику епифанија*, Школска књига, Загреб, 2008, 11.

мук је оксиморонска речита тишина, епифанијски тренутак на ивици видљивог и невидљивог. У Десничиним раним песмама и првим поглављима романа *Прољећа Ивана Галеба* налазимо примере епифаније као вишеструких доживљаја сасвим обичних животних појава. Посебан значај тим тренуцима даје светлост и топлина као основни пејзажни елемент Далмације, али и континенталних делова за које је везан Лалићев доживљај поднева. Епифанијски доживљаји су најближи мотивима у делу Пола Валерија, Марсела Пруста или Албера Камија. Секвенце из детињства или тренутна опажања одводе Десничиног јунака у асоцијативни свет прошлости и у тренутке највиших сазнања.

У Десничиним роману *Прољећа Ивана Галеба* подневно сунце и смрт се утквају у саму основу филозофије главног јунака која гласи: „смрт у сунчаном подневу.“ Због тога Иван Галеб експлицитно казује идеју о смрти у летњем дану: „Желио бих умиријети у сунчаном дану [...]. Желио бих умријети изваљен наузнак на доброј, врућој земљи, сав у сунцу и јасу, умријети у једрини дана, у сат узаврелих зрикаваца [...]. Питам се, увијек наново, већ по не знам који пут, што је то што нас тако силно мами к свјетлости, то чим нас тако силно одбија мрак? Знаш да је то одувјек била алфа и омега мог живота.“ (Десница 1982:72). Ово је реченица која истовремено призива мисао Готфрида Бена и песму „Никад сам као кад“ у којој овај немачки песник каже да је идеал умрети лети: „Умрети у летњем сунчаном дану кад је земља под ашовом лака.“ Иван В. Лалић ће у песми „Никад самљи“ призивати и антиципирати сопствену смрт крајем јула:

„Никад самљи него крајем јула
Кад је лету педаљ до зенита,
А хлорофилу аршин до расула
У метастази жутила и руја,
Тамније када зелене су боје
У вртовима, а стрњика сува
Тамнија доња амплитуда бруја
Ветар што обноћ у времену дува” (ЛАЛИЋ 1997:165)

Лалића биолошка смрт и стиже крајем јула као облик литерарне и животне антиципације. Одмах после песме „Никад самљи“ налази се песма „Равнодневица“ која тематизује метафизику поднева:

„Два кљуна ваге у пољупцу скоро,
А лето као да оклева, цеди
Још кап, онда још једну, тако споро,

Као да мери својом метафором
Колико бивше вреди и не вреди.“ (ЛАЛИЋ 1997:166)

У песми „Равнодневица“ Лалић индиректно призива ту меру смрти и идеалне мере света која се сабира у епифанијском подневу. Удвајање и сенка је део репертоара подневне метафизике ове Лалићеве песме која се приближава и Десничиним песмама и доживљају Ивана Галеба. У последњој строфи „Равнодневице“ Лалић поентира смисао идеалне мере:

„Или далеки, и сви недохвати,
Све је у знаку половине пута;
Синкопа коју сенком слутње прати
Figura non ancoга conosciuta-
Двојник тог дана што се тромо злати.“ (ЛАЛИЋ 1997:166)

Лалић и Десница у сунчаном подневу виде двојство и кроз наведене цитате можемо алузијама да призовемо најдубље корене античког мита који Хелиоса види као двојно лице; оно које доноси светлост, живот и оног који стоји на вратима Хада. Управо како смо и на почетку рада показали у Елијадином тумачењу Хелиоса као светлосно-хтонског бога, двојног јер је цео космос то двојство светла и таме, живота и смрти. Све је у знаку половине пута, казаће Лалић и тиме нам указати на синтетичко јединство светлосног и мрачног, живота овоземљског и оног другог, вечног, оностраног. Мада нема ни речи о веровању у подневне демоне и код Лалића и Деснице све је у знаку тих двојних тумачења која сежу у античку митологију, али су блиска и словенским наредним веровањима.

Десничин Иван Галеб ће последње спознање сунца и среће наћи „у пролетњем дану, кори љеба, крпи неба са шаком звијезда над главом“ да би закључио: „У мени тишина, нада мном подне без руба, околом призори земље у доброј поплави сунца.“ (ДЕСНИЦА 1982: 344-345). Поетика поднева као највишег облика сазнања и епифанијског сусрета са Апсолутом, али и тоталног спознања света честа је међу писцима Медитерана и његовог залеђа. Десничина Далмација је премрежена таквим двојним доживљајем поднева и то оног летњег. Најпре из климатских разлога, али и из народних веровања која су везана за просторе Јадрана и острва. Међутим, с обзиром да је Владан Десница живео на простору Далмације где постоје и таква веровања није искључено да је његова опседнутост соларном мистиком, па и негативистичким, демонским дејствима можда потекла и из народних веровања. С друге стране, Владимир

Назор ће медитерански амбијент и савршени мир проткан гласовима зрикаваца епифанијски поставити као једну од најлепших пејзажно мисаоних песама. Но, треба се сетити да и Иван В. Лалић у песми „Плава гробница“ баш у подне „пуно срме“ спознаје заблуде српског народа и узалудна страдања која препознаје повећи поред острва Вида и на таласима плаве горбнице. Лалићево подне у „Плавој гробници“ је подне горких спознања, историјских заблуда српског народа и страдања које се са дистанце од 70 година види као апсолутни промашај. Албанска гоглота јесте понос српског народа, али у том подневу које је „пуно срме“ и у коме „сунце црно бива“ Лалић указује на највише облике страдања и масовне смрти, колективних гробница које нису постале света, светла места сећања. Уместо тога подне у „Плавој гробници“ је слика наших колективних пораза опет сједињавајући сунчано подне и смрт. Нажалост, ово подне није епифанијско подне „срећног умирања“ већ једно мучно сусретање са светом порушених идеала и трагичних смрти које нису постале светле тачке нових генерација. Тако подне у Лалићевом опусу од оног идеалног, епифанијског може да се развије у подне пораза у коме „сунце црно бива“ призивајући контекст и „Фуге смрти“ Паула Целана. Немамо никакавих сазнања да је Лалић познавао словенску митологију или да је правио некакве белешке приликом писања песма према чему би могли да закључимо да је подне митско место прелаза или „заустављеног времена“ у коме се јављају демони смрти као простор суочавања и време црног сунца које се јавља код Словена, али не и код Јужних Словена. Дакле, тешко можемо да потврдимо да је порекло мотива црног сунца и поднева словенског и митског порекла у Лалићевој поезији. Од Дучићеве песме „Подне“ у којој се ослушкује мир, епифанијско јединство душе и природе преко Десничиног поднева идеалног за умирање и Лалићевог спознања поднева као иделане мере у којој је живот могућ као и смрт можемо пратити еволуцију овог сложеног соларног феномена у српској књижевности 20. века. Улога Месеца и лунарних сила код Владана Деснице и Ивана В. Лалића је знатно мање заступљена и за ову прилику нећемо јој посветити више пажње.

Васко Попа у свом песничком и антологичарском раду синтетизује метафизику и Сунца и Месеца. Порекло соларних и лунарних мотива код Васка Попе се формира од народних веровања

Срба, паганских култова до средњовековних записа и барокне космогоније. Управо као што је и целокупно песништво Васка Попе премрежено митовима, легендама, историјом и културом српског народа од паганских преко хришћанских до специфичних барокних елемената тако је и структура соларних и лунарних мотива вишеструка по пореклу и старини. Тако су и Сунце и Месец одједи те сложене културолошке парадигме. Поезија Васка Попе захтева у овом погледу много опсежнија истраживања који их је било⁷, али нису исцрпљена. За ову прилику у унутрашњој компарацији наводимо најважније примере у односу на већ поменуте савременике Ивана В. Лалића и нешто старијег Владана Десницу.

У поезији Васка Попе налазимо цео спектар мотива Сунца; од оних који су везани за интимне, љубавне песме (*Кора*, циклус „Далеко у нама“, „Врати ми моје крпице“) до оних који су уграђени у песме националног, историјског пантеона (*Усправна земља*). Порекло мотива Сунца тј. низа соларних и Месечевих облика везани су за фолклорно-митолошку традицију и хришћанско наслеђе. Најбоља веза се може тражити и кроз антологије које је приредио Васко Попа: *Од злата јабука*, *Поноћно сунце* и *Јутро мислено*. Упоредним анализама можемо доћи до закључка и како је Попа као антологичар бирао песме соларних и месечевих мотива, а потом и како су поједина дела српске средњовековне поезије улазила у његов песнички опус.

У песми⁸ „Разговор“ из збирке *Кора* (1954) Попа и у љубавном дијалогу налази двојство сунца које је горњи свет и жене, која је „понорница“. Сунце је најудаљенија тачка у коју се може упутити

⁷ Видети: Дамњан Антонијевић *Мит и стварност Поезија Васка Попе*, Просвета, Београд, 1996; Снежана Самарџија, „Трагом родне понорнице“ (симболи поезије Васка Попе и усмена традиција) у: *Поезија Васка Попе*, зборник радова, ур. Новица Петковић, Институт за књижевност и уметност, Друштво Вршац лепа варош, Београд, 159-177; Светлана Шеатовић Димитријевић „Барокна култура као интегративна веза Попиног песништва“, *МСС, Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 39/2, Београд, 2010, стр. 545-556. Александра Попин, „Соларни мотиви у поезији Васка Попе“, Научни састанак слависта у Вукове дане 42/2, Мсц, Београд, 2013, 177-187; Марко Радуловић, „Васко Попа и средњовековно наслеђе“, Научни састанак слависта у Вукове дане 42/2, Мсц, Београд, 2013, 189-201;

⁸ Сви цитати песама Васка Попе у овом раду наводе се према издању: Васко Попа, *Сабране песме*, приредио Борислав Радовић, Вршац лепа варош, Вршац, 1997.

песничко ја које води разговор са женом-љубавницом, па зато и синтагма „пољубац сунца“ доноси специфичан мисаони и емоционални набој. Сама љубавница је овде заточеница доњег, хтонског света из које је неће пустити њен љубавник јер изаћи на сунце и добити „пољубац сунца“ представља опасност. Читалац на самом почетку Попиног опуса налази Сунце као опасност и као демонско биће о коме љубавница-понорница не може ни да слути. Љубавница-понорница је још у подземљу, али као и свака понорница у једном тренутку изрониће на светлост сунца. На тој светлости чека је опасност: „Ти појма о томе немаш“.

„Куда да те пустим
На сунце

Ти мислиш пољубац сунца
Ти појма о томе немаш
Понорнице моја“

У циклусу „Предели“ збирке *Кора* у песми „У пепељари“ налазимо синтагму „мајушно сунце“ које симболички представља врх цигарете са жаром који гори. Песма „На столу“ исте збирке и циклуса Сунце описује као живо људско биће: „Сунце облачи коске/У ново златно месо“. Међутим, песма „У осмеху“ уводи нас у дводимензионалност поднева и поноћи као тачки прелаза:

„Подне мирно сазрева
У самом срцу поноћи“

У овим стиховима видимо кондензовано митско порекло поднева и поноћи код Словена јер они чине једну целину, дан почиње од поноћи, а подне умире на свом врхунцу. Елиптичним песничким језиком Попа је синтетизовао подне које већ умире у поноћи у којој ће се опет рађати нови дан. Ово су митска народна веровања Словена где дан нестаје од поднева, а већ када пада први мрак почиње рађање новог дана. Попине антологије *Од злата јабука*, *Поноћно сунце. зборник песничких сновиђења*, али и *Јутро мислено* (антологија српских средњовековних текстова хришћанског садржаја) упућују нас у дубоку временску самосвест. Кроз три различите антологије код Васка Попе преламају се текстови народне, средњовековне и уметничке књижевности са митолошким наслеђем Јужних Словена, посебно са простора Баната који је био близак родни простор Васка Попе. У циклус „Далеко у нама“ збирке *Кора* у песми 23 по „тама тела“ љубавнице: „Опака светлост

шестари“. У Попиној поезији од најранијих песама насталих педесетих година налазимо стално опомињање на светлост и опасност коју доноси Сунце. Тако се његови песнички јунаци склањају од Сунца јер се на њему све види, оно је место прелаза и демонских игара. С друге стране, већ ћемо у песми „На Месечини“ ишчитавати поновно рађање које се открива под Месечином у складу са народним веровањима: „Шта је то сад/Ко да се месо неко снежно месо/На мени хвата//Не знам шта је/И кроз мене ко да тече срж/Нека хладна срж//Не знам ни ја/Ко да поново све почиње/Неким страшнијим почетком//Знаш ли шта/Умеш ли ти да лајеш“. Тако се све сада под месечином јавља у облику „страшнијег почетка“. У циклусу „Врати ми моје крпице“ у песми 10 Васко Попа уводи мотиве црног поднева и црног сунца: „Црн ти језик црно подне црна нада“. У истом циклусу љубавних песама Попа користи народни облик клетве претећи са Сунцем као врховним божанством: „Небо да ми се преврне/Сунце да ми главу разбије/крпице да ми се растуре“.

У *Споредном небу* (1968) Попина космолошка и митопоетска слика света се посебно развија у циклусу „Подражавање Сунца“. У низу песама Попино сунце је старо, може да се окрене три пута као у бајалицама, па да умре. Потом има сина „сунчевића“, слепо је, па је тада и његово подне „ниско“. У песми „Сукоб у зениту“ рађа се „модро сунце“ под левим пазухом, а под десним се рађа „црно сунце“ да би се тајна песничког ми откривала у „завичајном сунцу“. Најсложенији облик Попиног космогонијског мита о Сунцу се одвија у песми „Поноћно сунце“ које би могло бити симболички Месец: „Из големог црног јајета/Излегло нам се неко сунце“. Сунце ће бити и „копиле једооко“. Дакле, већ у трећој песничкој књизи *Споредно небо* Попа врло деликатно повезује Сунце и Месец у јединствену целину. То није била особина осталих песника послератне српске књижевности 20. века. Таква слика Сунца и Месеца води порекло из народних веровања, а колико је Попа био опседнут тим јединством говори и зборник песничких сновиђења *Поноћно сунце* (1962) у коме на корице књиге ставља слику „Сунце и Месец“ из *Фисике* Атанасија Стојковића. На тој слици Сунце представља централну фигуру, а Месец мали одраз Сунца. Тако преламајући антологичарски и песнички рад Васка Попе налазимо у овом сегменту и утицај барокне космогоније која је имала сигуран

утицај на овог песника. Дакле, поред народних веровања Попа сада у приређивању антологије симболичног имена „поноћно сунце“ уводи и барокну симболику која је била у основи заснована на двојству два света; горњег и доњег, светлости и таме.

Усправна земља (1972) Васка Попе је песничка књига која реактивира слојеве културе и симболе српско-византијске традиције у циклусима „Ходочашћа“, „Савин извор“, „Косово поље“, „Ћеле кула“ и „Повратак у Београд“. Збирка *Усправна земља* је састављена од пет циклуса симболичких наслова од по седам песама, изузев „Савиног извора“ који има 8 песама. На тај начин Васко Попа се спустио до наших најдубљих корена које види у Хиландару, преко циклуса посвећеног култној улози Светог Саве, наше националне пропасти оличене у симболици Косова до Ћеле куле и повратка у Београд, новог српског духовног средишта од тренутка када у њему влада Деспот Стефан Лазаревић. Целокупна збирка је са појединачним циклусима ходочашће кроз византијску и српску средњовековну традицију. Васко Попа је асоцијативним и другим облицима интертекстуалности и транстекстуалности (фрескописи и архитектонске структуре, Бели анђео, конструкција седмоврате Жиче, Небојша куле, Ћеле куле, икона Богородице Тројеручице) оживео најдубље корене српске средњовековне традиције. Процес модернизације српско-византијске традиције у *Усправној земљи* можемо сагледати као синтезу савременог песничког израза и културног наслеђа. У тој синтези су садржани елементи византијског наслеђа (златно и плаво као у песми „Манасија“) или сеоба дела српског народа на север када долази до прекида са византијском традицијом, али остају бар наслеђа средњовековне српске културе (као у песми „Сентандреја“ где је саграђено „седам сунцомаља“).

У песми „Жича“ каже се да је то „црвена госпођа“ алудирајући на њену боју. Међутим, већ у другој строфи се уводе митолошки појмови везани за симболику бројева и улогу соларног култа код Јужних Словена: „Корачаш седмовратна/У пратњи свог женика сунца/По зрелим таласима жита//И стојиш на самом врху/Изабраног троугла у пламену//Пркосиш и сунцосеку/И житоскрвнитељу“. Тако се у „Жичи“ спајају словенска митолошка веровања о светом броју 7, улози женика сунца који се увек повезује са зрелим житом. Та уздигнута и поносна госпођа Жича стоји високо над свима,

уздиже се и пркоси „сунцосеку“ тј. самој снази сунчеве светлости и њених зрака, али и „житоскрвнитељу“ оном који ће посећи жито, свети извор живота. Улога косидбе жита је један од најдубљих магијских⁹ обреда о коме се у бројиним културама, па чак и у Египту певају тужбалице над житом показујући тиме да се кају због првих откоса који симболизују смрт богова плодности и пољопривреде.

Сунце и Месец су два наличја једне космичке целине, али исто тако су и подне и поноћ временске границе које све преламају. У песми „Сопоћани“ Попа указује на улогу митског времена „(Време је уједало)“ да би се већ у следећој строфи истакао проток времена: „Млада лепота поноса/Месечарска сигурност“. Откуда сада месечарска сигурност док време уједа, а мајстори уздижу отмене Сопоћане? Зуб времена је покушао да нагризе људско дејство, само је дубоко у ноћи постојала месечарска сигурност која је осветљавала Сопоћане да би у последњим стиховима песнички глас казао: „Време је уједало/И зубе поломило“. Време као кључни фактор је нешто што уједа као бесан пас или вукодлак, још чешћа представа злог времена у нашој митологији. На крају, то митско биће је поломило зубе, што потврђује тријумф хришћанске лепоте и снаге.

У песми „Манасија“ Васко Попа интегрише византијску културу и митолошке елементе словенских веровања: „Плаво и златно/Последњи прстен видика/Последња јабука сунца“. У овој песми Попа истиче најважније колорне елементе византијске културе „плаво и златно“ са којима се укршта синтагма „јабука сунца“ и то последња. Временско одређење „последња“ можемо разумети као историјски контекст распада српске средњовековне државе, али „јабука сунца“ као соларни мотив ову песничку слику вишеструко усложњава. У последњој песми „Сентандреја“ циклуса „Ходочашћа“ опет се појављује соларни култ везан уз манастире и цркве и свети број седам: „Бежала си до краја вечности/ Учинила

⁹ Фрејзер веома опширно описује тужбалице и култ жетве или бербе грожђа у којима су митови о Адонису, Озирису и Дионису уткани као облици кајања. Видети поглавља „Литјерсес“, „Убијање духа жита“ у: Ц.Ц. Фрејзер, *Златна грана*, Иванишевић, Београд, 2003. У српској култури жртва и жртвовање приликом жетве су делови врховног култа. Видети: Веселин Чајкановић „О српском врховном богу“ Београд, 1941; Српски митолошки речник, Нолит, Београд, 1970.; Веселин Чајкановић *Мит и религија у Срба*, СКЗ, Београд, 1973.

још седам корака/Према северу//Извадила из рајске реке/Лобању свог имењака свеца/И на темену јој саградила/Седам сунцомоља“. У овој песми се уносе асоцијације на седам цркава у Сентандреји са којима је започета колонија Срба који су се преселили у Хабсбуршку монархију. Васко Попа православне цркве именује „сунцомољама“ уводећи опет соларни култ као врховни облик православног и словенског Пантеона.

У истој збирци *Усправна земља* у циклусу „Косово поље“ Попа већ у првој песми „Косово поље“ сажима Сунце и Месец као централне фигуре које одређују овај топоним: „Млад месец коси/Пшеницу селицу/Два укрштена сунчева зрака/Слажу је у крстине“. У овој песничкој слици песник формира јединствен космогонијски свет у коме учествује и Месец као косац тј. онај који доноси смрт да би „сунчеви зраци“ слагали пшеницу у крстине тј. као укрштене стабљике ове биљке у облике купе. Тиме млад Месец и сунчеви зраци пружају космогонијску слику мита о нераскидивој вези Месеца и Сунца. Дамњан Антонијевић сматра да је овде Месец симбол Отоманског царства и да је та косидба пшенице симболичка слика пропасти српског народа на Косову пољу. Како тврди Антонијевић: „Централни митски систем Попине поезије је соларни мит.“ (АНТОНИЈЕВИЋ 1996:173). Косидба је овде, према Антонијевићу, облик жртве који се слаже у „крстине“, а битка на Косову је „космичка битка-жртва“. Све асоцијације на снопље су везане за масовна страдања. Због тога је Сунце као централни део Попиног мита оно које баца сенке стварајући слику надземаљског пута и духовног простора у који се селе снопови. То свето Косово поље за које Попа каже да је као и свако друго: „Длан и по зеленила“ је на крају песме између неба и земље: „Поље као ниједно/Над њим небо/Под њим небо“. У централној песми циклуса „Бој на Косову пољу“ смрт светих ратника и њихова крв увираће увис у небески пут право у сунце: „Из смртно рањеног гвожђа/Река наше крви извире/Тече увис и увире у сунце“. У овој строфи видимо небеску слику српских светих ратника, а сунце као централни мит прима у себе ратнике као највиши облик светости. То је врхунски доказ њихове жртве. Врхунац светлосног мита остварује се у песми „Венцоносац са Косова поља“ у којој је кнез Лазар венцоносац, али се његова слика остварује у иконографској схематизацији где он на длану држи своју одсечену главу која је „Светлозарну своју

задужбину/И сунчеву намесницу/У свеопштем мраку“. Тиме се у соларном миту и хришћанској иконографији сливају два света. Један је светлосни и светост жртвеног страдања и насупротив њега свеопшти мрак као суштина свих прастарих митова где се одвија сукоб светла и мрака. Светлост жртве у свеопштем мраку је грандиознија јер она светли као сунчева намесница. Глава кнеза Лазара је света и због тога је и именована као сунчева намесница која сија у мраку. Метафизика соларног култа у овом историјски конотираном циклусу, који се ослања на посткосовски мит о светости српских жртава пред налетом Османске државе (симболизоване као млад Месец) показује дубоку укорењеност Попине поезије засноване на словенским митовима и историјским догађајима. Соларни мит је централни у Попиној поезији и већ на примеру овог циклуса видимо да су његове метафизичке димензије усмерене на општа, универзална начела жртве, страдања и светлосног ускрснућа. Низање нових примера који би показали метафизику и метаморфозе соларног и лунарног мита у Попиној поезији су бројни и превазилазе могућности овог рада. Можемо закључити да је Васко Попа налазио инспирацију у Сунцу и Месецу највише у раним збиркама и то према народним веровањима, а да је у каснијим збиркама тај култ измешан са хришћанским и барокним наслеђем српске културе.

Метафизика¹⁰ Сунца код Ивана В. Лалића и Владана Деснице се ослања на основну митолошку античку слику Хелиоса као соларног и хтонског која је уграђена у историју европске књижевности. Сунце и Месец у поезији Васка Попе су културолошки сложеније појаве, јер се могу сместити и у двојство античког наслеђа, мада су по свим особинама много ближи народним веровањима Словена, хришћанским и барокним културним моделима. Сва три писца су, насупротив очекиваним епифанијским доживљајима Сунца као позитивно конотираног симбола, користили већи број негативних или двојних одредница. Због тога је соларни свет парадоксално свет истине и смрти која се најчешће открива у подневу, тренутку врховног спознања и најаве светлосног пада која

¹⁰ Рад је у измењеном и допуњеном облику објављен на италијанском језику у зборнику радова *Il SoleLuna presso gli Slavi meridionali II*, ur. Ljiljana Banjanin, Persida Lazarević di Giacomo, Sanja Roić, Svetlana Šeatović, Edizioni dell’Orso Alessandria, Torino-Alessandria, 2017.

се налази код Лалића и Деснице. Попина космогонија стоји као синтеза соларног и лунарног света осветљавајући нам све дубине хтонског и висине светлосног у опасном Сунцу и благородном Месецу.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АНТОНИЈЕВИЋ 1996: Дамњан Антонијевић, *Мит и стварност Поезија Васка Попе*, Просвета, Београд.
- ДЕЛИЋ 2003: Јован Делић, „Дијалoшка природа поезије и поетике Ивана В. Лалића“, *Споменица Ивана В. Лалића*, САНУ, Београд, 1-13.
- ДЕСНИЦА 1934: Владан Десница, *Магазин Сјеверне Далмације*, бр. 1.
- МИЛОВИЋ 1975: Јевто Миловић „Разговор с Владаном Десницом о уметничком стварању“ у: Десница 1975: Владан Десница, *Есеји, критике, погледи*, Просвјета, Загреб
- ЕЛИЈАДЕ 2011: Мирча Елијаде, *Расправа о историји религија*, Академска књига, Београд.
- ЈОВАНОВИЋ 1996: Александар Јовановић „Песник зрелог лета“, *Иван В. Лалић, зборник*, Повеља, Краљево, 97-112.
- ПАВЛЕТИЋ 2008: Влатко Павлетић, *Тренутак вјечности Увођење у поетику епифанија Тренутак вјечности Увођење у поетику епифанија*, Школска књига, Загреб.
- ПОПИН 2013: Александра Попин, „Соларни мотиви у поезији Васка Попе“, Научни састанак слависта у Вукове дане 42/2, Мсц, Београд, 2013, 177-187.
- РАДУЛОВИЋ 2013: Марко Радуловић, „Васко Попа и средњовековно наслеђе“, Научни састанак слависта у Вукове дане 42/2, Мсц, Београд, 2013, 189-201.
- САМАРЦИЈА 1997: Снежана Самарција, „Трагом родне понорнице“ (симболи поезије Васка Попе и усмена традиција) у: *Поезија Васка Попе*, зборник радова, ур. Новица Петковић, Институт за књижевност и уметност, Друштво Вршац лепа варош, Београд, 159-177.
- СРПСКИ МИТОЛОШКИ РЕЧНИК 1970: Нолит, Београд.
- ТЕШИЋ 1996: Милосав Тешић, „Рујне метастазе Ивана В. Лалића“, *Иван В. Лалић, зборник*, Повеља, Краљево, 113-124.
- ФРЕЈЗЕР 2003: Џејмс Џорџ Фрејзер, *Златна грана, проучавање магије и религије*, превод Живојин В. Симић, Иванишевић, Београд.
- ЧАЈКАНОВИЋ 1941: Веселин Чајкановић, „О српском врховном богу“ Београд.
- ЧАЈКАНОВИЋ 1973: Веселин Чајкановић, *Мит и религија у Срба*, СКЗ, Београд.
- ШЕАТОВИЋ ДИМИТРИЈЕВИЋ 2010: Светлана Шеатовић Димитријевић, „Барокна култура као интегративна веза Попиног песништва“ *МСЦ, Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 39/2, Београд, 545-556.
- ШЕАТОВИЋ ДИМИТРИЈЕВИЋ 2012: *Део као целина & Целина као део Структура и семантика циклуса у поезији Васка Попе и Ивана В. Лалића*, Институт за књижевност и уметност.
- ШЕАТОВИЋ ДИМИТРИЈЕВИЋ 2013: „Песници светлости и мора (Матић-Лалић-Христић)“ *Asca alta Медитерански пејзажи у модерној српској и италијанској књижевности*, зборник радова, ур. Светлана Шеатовић Димитријевић Марија Рита Лето, Персида Лазаревић Ди Ђакомо, Институт за књижевност и уметност, Београд, 455-486.

ИЗВОРИ

- ДЕСНИЦА 1982: Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*, Просвјета, Загреб.
ЛАЛИЋ 1997: Иван В. Лалић, *Дела Ивана В. Лалића*, том 3, приредио Александар Јовановић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
ПОПА 1979: Васко Попа, *Од злата јабука Руковет народних умотворина*, НОЛИТ, Београд.
ПОПА 1979: Васко Попа, *Поноћно сунце Зборник песничких сновиђења*, НОЛИТ, Београд.
ПОПА 1997: Васко Попа, *Сабране песме*, приредио Борислав Радовић, Друштво *Вршац лепа варош*, Вршац.

Svetlana S. Šeatović

METAPHYSICS OF COSMIC BODIES IN THE SERBIAN POST-WAR LITERATURE

Summary

The essay traces the themes of the Sun and the Moon in the poetry of three contemporary Serbian authors: Vladan Desnica, Vasko Popa and Ivan V. Lalić. The Sun is interpreted in the context of the most ancient European myths in which it is present as the focus of a cult and is reflected through various nuances in the prose and poetry of the authors mentioned. The Moon, on the other hand, appears to have less of a central position and is analysed as a culturological symbol. A comparative analysis of the texts explores the numerous sources from which the themes of the Sun and the Moon are taken, as well as the forms through which they are represented. The analysis of certain passages of Vladan Desnica's novel *Proljeća Ivana Galeba* (Springs of Ivan Galeb), some of Ivan V. Lalić's poems dedicated to the cult of the Sun, and the folkloristic and mythological sources present in various verses of Vasko Popa's collections of poetry *Kora* (Bark) and *Uspravna zemlja* (Erect Earth) has shown that, despite being contemporaries, the starting points for these authors are different, as are their poetic models. The metaphysical image of the Sun in both I. Lalić and V. Desnica is based on the ancient mythological theme of Helios the sun god and the underworld, which is rooted in European literature. From a culturological point of view, the Sun and the Moon in the poetry of V. Popa are more complex phenomena in that they may be situated within the sphere of the ancient legacy, although, given their characteristics, they are much closer to the popular beliefs of the Slavs, as well as to those models pertaining to Christian and Baroque culture. All of these writers have experimented with a greater number of negative or dubious connotations linked to the Sun, a fact that is in contrast with our expectations of seeing the Sun as a positive symbol, giving rise to epiphanic experiences. It is for this reason that the world of the Sun is also paradoxically the world of truth and death, discovered most often at midday representing the moment of utmost knowledge and the proclamation of the disappearance of light, found in Lalić and Desnica.

Key words: Metaphysics, cosmic bodies, Sun, Moon, noon, midnight

